

MAŁE I ŚREDNIE PRZEDSIĘBIORSTWA – ICH ROLA W GOSPODARCE ORAZ CZYNNIKI ROZWOJU

Henryk WNOROWSKI*

1. Wstęp

Problematyka małych i średnich przedsiębiorstw stała się szczególnie popularna (można by nawet użyć określenia modna) w latach 90. Jest to naturalną konsekwencją wzrostu znaczenia tej grupy przedsiębiorstw w okresie transformacji, a jeszcze bardziej oczekiwań w stosunku do tego sektora. Niektórzy twierdzą, iż transformacja gospodarki polskiej sprzyja rozwojowi sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Od 1990 roku zapewniono podejmującym działalność gospodarczą swobodę wyboru formy organizacyjnej i prawnej przedsiębiorstw oraz wolny dostęp do czynników wytwórczych. Działania władz państwowych i samorządowych ułatwiały podejmowanie działań przedsiębiorczych, wraz z pomocą dla osób podejmujących się tej działalności. Przykładem mogą być przedsięwzięcia finansowane przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa czy też przez Urzędy Pracy. Różnorodne działania znajdowały także swoje odzwierciedlenie w programach rządowych [7].

Stąd celem niniejszego artykułu jest pokazanie roli i czynników rozwoju tej grupy przedsiębiorstw w gospodarce. Autor ma świadomość złożoności problemu, dlatego niniejsze opracowanie nie pretenduje do nakreślenia całościowego obrazu, a jedynie do wskazania głównych uwarunkowań i najważniejszych determinantów.

2. Sytuacja w przedsiębiorstwach a kondycja gospodarki

O sukcesie lub jego braku w procesie rozwoju gospodarki decyduje to, co dzieje się w przedsiębiorstwach. Z jednej strony niska ich konkurencyjność może zagrozić makroekonomicznej stabilizacji gospodarki, z drugiej zaś strony, im bardziej efektywna jest polityka makroekonomiczna, tym większa presja na przedsiębiorstwa wywołana aprecjacją waluty krajowej i z kolei tym bardziej prawdopodobne jest ryzyko zachwiania wzrostu gospodarczego. Ranga sfery mikroekonomicznej w gospodarce wynika przede wszystkim z dominującego udziału sektora przedsiębiorstw w tworzeniu produktu krajowego brutto (PKB), na co wskazuje sektorowo-institutionalna struktura jego tworzenia [9] (tabela 1).

* dr Henryk Wnorowski, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomiczny

Tab. 1. Udział sektora przedsiębiorstw w tworzeniu PKB (% – ceny bieżące)

Sektory/institucje	1995	1997
Przedsiębiorstwa	44,6	46,3
Institucje finansowe i ubezpieczeniowe	0,8	1,2
Institucje rządowe i samorządowe	12,1	11,8
Institucje niekomercyjne (świadczenia socjalne)	28,6	27,1
Podatki od produktów minus dotacje do produktów	0,9	0,9
Podatki od produktów minus dotacje do produktów	13,0	12,7
Ogółem	100	100

Źródło: Dane GUS

Chociaż z danych statystycznych wynika, że udział sektora przedsiębiorstw w tworzeniu PKB nie przekracza 50%, to rzeczywista rola tego sektora jest w gruncie rzeczy większa. Wszystkie pozostałe sektory bazują bowiem na sektorze przedsiębiorstw. „Bogactwo narodów” faktycznie powstaje zatem na poziomie mikro [6]. Jak pisze J. Kotowicz-Jawor, analizując współczesne podejście podażowe do gospodarki, przedsiębiorstwa przeciwdziałając ograniczeniom popytu, podejmują różnorodne działania, obciążone sporym ryzykiem, uruchamiając proces wzrostu. Proces ten przenoszony jest następnie na resztę społeczeństwa. Przedsiębiorcy dostarczają społeczeństwu możliwości, a ich działania utrzymują system w ruchu [4, s. 16].

3. Kryteria wyodrębnienia małych i średnich przedsiębiorstw

Podział na małe i średnie przedsiębiorstwa (MSP) dokonywany jest ze względu na politykę gospodarczą każdego kraju oraz sprawozdawczość statystyczną. Wśród różnych definicji małego i średniego przedsiębiorstwa najczęściej bierze się pod uwagę dwa kryteria [1]:

- kryteria ilościowe – głównie: wielkość zatrudnienia, wielkość obrotu, wielkość aktywów;
- kryteria jakościowe – głównie decyzyjna i finansowa niezależność, jedność własności i zarządzania, struktura organizacyjna (stopień jej spłaszczenia), udział na rynku itp.

W większości krajów podział przedsiębiorstw definiowany jest na podstawie kryteriów ilościowych, gdyż są one bardziej wymierne i czytelne. W myśl Rekomendacji Komisji Europejskiej z 1996 roku, do małych i średnich przedsiębiorstw w krajach Unii Europejskiej zalicza się firmy, które [2, s. 46-47]:

- zatrudniają mniej niż 250 osób,
- mają obroty mniejsze niż 40 mln euro lub suma bilansowa jest mniejsza niż 27 mln euro,
- mają ekonomiczną niezależność.

W Unii Europejskiej wyróżnia się ponadto małe przedsiębiorstwa, które:

- zatrudniają mniej niż 50 osób,

- mają przychody mniejsze od 7 mln euro lub ich suma bilansowa jest mniejsza niż 5 mln euro.

W Polsce z kolei, w podziale stosowanym przez GUS, przedsiębiorstwa dzieli się na:

- małe – zatrudniające do 5 osób (bez względu na rodzaj działalności),
- średnie – zatrudniające od 6 do 50 osób w przemyśle i budownictwie, a w pozostałych rodzajach działalności od 6 do 20 osób,
- duże – zatrudniające powyżej 50 osób w przemyśle i budownictwie, a w pozostałych dziedzinach działalności powyżej 20 osób.

4. Rola małych i średnich przedsiębiorstw w gospodarce

Małe i średnie przedsiębiorstwa przyczyniają się niewątpliwie do dobrobytu gospodarki. We wszystkich krajach znaczenie tych firm jest poważne, a ich udział zarówno w zatrudnieniu, jak i w tworzeniu dochodu narodowego jest znaczący. Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw przyczynia się do zmiany struktury społeczno-gospodarczej i funkcjonalnej danego obszaru poprzez [7]:

- inicjowanie i powstanie nowych rodzajów działalności,
- tworzenie nowych miejsc pracy i ograniczanie bezrobocia, przeciwdziałanie wyludnieniu małych miast, miasteczek, osiedli i wsi o charakterze problemowym,
- wzrost dochodów ludności miejscowej,
- rozszerzenie rynków zbytu na wytwarzane produkty,
- zmianę sposobów i warunków życia oraz kształtowanie nowego modelu konsumpcji ludności miejscowej,
- rozwój kooperacji i współpracy w działaniach przedsiębiorstw tego sektora,
- wzrost atrakcyjności obszarów, na których rozwijana jest działalność, wymuszanie zmian w prawnych uregulowaniach sprzyjających rozwojowi przedsiębiorczości i efektywności małych i średnich przedsiębiorstw,
- stymulowanie wzrostu gospodarczego, kreowanie postaw przedsiębiorczych i aktywizację rozwoju gospodarczego na zasadzie sprzężenia zwrotnego (mnożnika).

Małe firmy posiadają pewne cechy, które odróżniają je od dużych. Tymi specyficznymi cechami są:

- tworzenie nowych miejsc pracy: małe firmy w rozwiniętych gospodarkach rynkowych odpowiadają za wzrost możliwości zatrudnienia. Procent nowych miejsc pracy, tworzonych przez małe firmy jest zwykle wyższy niż ich odpowiedni udział w zatrudnieniu w całej gospodarce,
- wynalazki innowacyjne: badania wykazują, że wiele istotnych innowacji i odkryć naukowych powstało przez inwestycje prywatne, w tym w małych firmach,

- pomoc dużym firmom: niektóre funkcje spełniane są bardziej skutecznie przez małe przedsiębiorstwa i to umożliwia im współtworzenie sukcesu dużych firm [10].

Tab. 2. Struktura zatrudnienia w wybranych krajach OECD

Kraje	Lata	Przedsiębiorstwa według wielkości zatrudnienia (w %)					ogółem
		b. małe	małe		średnie	duże	
		1-19 osób	20-99 osób	1-99 osób	100-499 osób	500 i więcej osób	
Australia	1988	33,0	23,3	56,3	43,7	-	100,0
	1992	36,6	22,6	59,2	40,8	-	100,0
Belgia	1988	25,0	20,1	45,1	19,2	35,7	100,0
	1991	25,2	20,8	46,0	19,1	34,9	100,0
Kanada	1988	23,3	20,7	44,0	17,2	38,8	100,0
	1991	27,2	22,3	49,5	15,9	34,6	100,0
Dania	1988	34,1	26,4	60,5	16,6	22,9	100,0
	1991	38,4	23,0	61,4	17,6	21,0	100,0
Finlandia	1989	23,3	18,0	44,3	17,1	38,6	100,0
Francja	1988	30,0	19,4	49,4	15,4	35,3	100,0
Niemcy	1990	29,1	21,0	50,1	16,2	33,7	100,0
	1988	27,3	18,6	45,9	18,0	36,1	100,0
Grecja	1990	25,9	18,7	44,6	18,2	37,2	100,0
	1988	17,4	32,4	49,8	30,2	20,0	100,0
Włochy	1991	19,4	34,0	53,4	29,3	17,3	100,0
	1988	58,2	13,2	71,4	9,9	18,7	100,0
Japonia	1988	37,7	17,9	55,6	17,7	27,7	100,0
Luksemburg	1992	36,4	17,7	54,1	18,3	27,6	100,0
	1991	25,3	24,7	50,0	26,6	23,4	100,0
Portugalia	1988	32,6	23,6	56,2	20,4	24,5	100,0
Hiszpania	1991	34,6	25,0	59,6	19,5	21,0	100,0
	1988	35,7	24,6	60,4	19,9	19,7	100,0
Szwajcaria	1991	42,4	23,0	65,4	14,5	20,0	100,0
	1991	32,5	22,0	54,5	20,1	25,4	100,0
W. Brytania	1988	32,1	15,0	47,1	17,7	35,2	100,0
	1991	33,0	16,1	49,1	17,2	33,8	100,0
USA	1988	18,0	18,8	34,8	15,0	50,2	100,0
	1991	24,6	18,8	43,4	13,5	43,1	100,0

Źródło: [3, s. 124]

Niemal zawsze przy artykułowaniu atutów małych i średnich przedsiębiorstw na pierwszym miejscu wymieniany jest ich udział w zatrudnieniu. Doświadczenia krajów gospodarczo rozwiniętych potwierdzają, że zdolność zatrudnieniowa go-

spodarki jest zdeterminowana głównie przez małe i średnie przedsiębiorstwa. Twierdzenie to ilustruje tabela 2. Wynika z niej, że przedsiębiorstwa małe (1-99 pracowników) zatrudniają znacznie więcej pracowników niż przedsiębiorstwa duże (500 osób lub więcej). Np. we Włoszech przedsiębiorstwa bardzo małe (1-19 zatrudnionych) zatrudniają trzykrotnie więcej pracowników niż przedsiębiorstwa duże.

Po wtóre, w większości krajów zamieszczonych w tabeli nastąpił wzrost udziału zatrudnienia w przedsiębiorstwach małych w stosunku do zatrudnienia ogółem. W dwóch krajach ekspansja MSP jest imponująca: w USA w okresie trzech lat (1988-1991) udział małych przedsiębiorstw w zatrudnieniu ogółem zwiększył się z 34,8% do 43,4%; w Hiszpanii z 60,4% do 65,4%. Taka ekspansja MSP nie jest możliwa bez specjalnych programów rządowych i lokalnych, umożliwiających i stymulujących rozwój małych firm. Nie ulega wątpliwości, że systematyczne zmniejszenie stopy bezrobocia w USA (do 3,9% w maju 2000 roku) i stworzenie warunków pełnego zatrudnienia jest rezultatem promowania rozwoju MSP [3].

Małe i średnie firmy zaspokajają potrzeby otoczenia i stymulują sytuację, które zachęcają do otwierania innych małych przedsiębiorstw. W takim razie, te nowe przedsięwzięcia tworzą większość bogactwa współczesnych, rozwiniętych gospodarek. W mentalności zachodnich społeczeństw małe firmy oferują każdemu obywatelowi okazję nie tylko „zrobienia tego po swojemu”, ale także osiągnięcia bogactwa równego temu, jakie posiadają najwięksi przemysłowcy i potentaci.

Mała i średnia przedsiębiorczość w porównaniu z działalnością na większą skalę posiada wiele zalet:

- swobodę działania, elastyczność w przystosowaniu do zmieniających się warunków, a także niezależność w podejmowaniu decyzji. Duże przedsiębiorstwa są mniej elastyczne i wolniej reagują na zmieniające się warunki rynkowe;
- możliwość adaptacji do lokalnych potrzeb konsumentów. Dużym przedsiębiorstwom ze swoimi relatywnie wysokimi kosztami często nie opłaca się nastawienie na zaspokojenie popytu niewielkich grup konsumentów na małym lokalnym rynku. Małym przedsiębiorstwom nawet skromny krąg konsumentów może zapewnić rentowność przedsięwzięcia;
- elastyczność struktury organizacyjnej. Mała przedsiębiorczość umożliwia właścicielowi poznanie swoich pracowników. Na zasadzie współdziaławca można przyciągnąć specjalistów z niezbędnymi kwalifikacjami;
- niskie koszty stałe. Jak wykazuje historia rozwoju przedsiębiorczości w krajach zachodnich, wiele znanych przedsiębiorców zaczynało swoją produkcję w garażu lub piwnicy. Podobnie opłata pracy nie musi być wysoka, gdy pracuje sam właściciel z kilkoma zatrudnionymi na pół etatu pracownikami. Niskie koszty stałe pozwalają ustalić cenę produktu finalnego na poziomie bardziej konkurencyjnym w porównaniu z dużym przedsiębiorstwem.

5. Czynniki rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw

Przyczyn rozwoju jednych przedsiębiorstw, a upadku innych, jest zawsze bardzo dużo i są one różnej natury: mają w stosunku do przedsiębiorstw charakter wewnętrzny lub zewnętrzny, niektóre związane są z sytuacją w całej gospodarce narodowej, inne – tylko w danej branży przemysłowej, lub są, choć rzadziej, uwarunkowane regionalnie [6]. Ich pełna analiza wymaga znacznie szerszych studiów, wiele takich opracowań powstało, z tego względu autor niniejszego opracowania ogranicza się do wybranych, szczególną uwagę poświęca podkreśleniu roli popytu na produkty i/lub usługi wytwarzane przez małe i średnie przedsiębiorstwa ze strony działających w otoczeniu przedsiębiorstw dużych.

Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw może następować pod wpływem różnych czynników, jednak najważniejszymi jawią się trzy: eksport, inwestycje i zagregowany popyt (konsumpcyjny i zaopatrzeniowy). Należy zaznaczyć, iż istnieje ścisły związek między tymi trzema czynnikami. Rosnący eksport jest elementem zagregowanego popytu, który pozwala pomyślnie oceniać perspektywy zbytu i zachęca przedsiębiorstwa do inwestowania. Z kolei możliwości wzrostu produkcji oraz rosnące inwestycje stymulują wzrost zatrudnienia, któremu towarzyszy zwykle wzrost płac realnych zachęcający do coraz większych zakupów [8].

Tab. 3. Małe i średnie przedsiębiorstwa – dostawcy Polmosu Białystok

Rok	Liczba przedsiębiorstw, małych i średnich, w których dokonywano zakupów	Łączna kwota zakupów w PLN	Liczba firm z województwa podlaskiego
1999	166	39 918 623	104
2000	152	42 656 513	92
2001 (I-X)	137	31 483 902	85

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji z Polmosu

Szczególną rolę w tym względzie odgrywają przedsiębiorstwa duże, które decydują o wielkości wytwarzanego PKB, ale zgłaszają także popyt na produkty innych przedsiębiorstw, w tym w znacznej mierze na produkty małych i średnich przedsiębiorstw. Największe przedsiębiorstwo województwa podlaskiego oraz jednocześnie największe przedsiębiorstwo przemysłu rolno-spożywczego dokonuje zakupów usług i produktów w ponad stu małych i średnich przedsiębiorstwach [9].

Tabela 3 dowodzi, iż duże przedsiębiorstwo, dokonując zakupów w szeregu małych firm, z całą pewnością staje się stymulatorem ich rozwoju. Można też sformułować tezę, iż w większym stopniu z obecności dużych przedsiębiorstw „korzystają” lokalne małe i średnie przedsiębiorstwa, które częściej stają się jego dostawcami.

6. Małe i średnie przedsiębiorstwa wobec nowych wyzwań

Małe i średnie przedsiębiorstwa, mimo że stanowią trwały element gospodarki rynkowej, stają wobec nowych wyzwań, które wyznacza globalizacja. Wydaje się, iż to wyzwanie jest także bardzo dużą szansą dla tej grupy przedsiębiorstw, w związku z czym będą w stanie mu sprostać:

- globalizacja to także funkcjonowanie w bezpośrednim otoczeniu dużych przedsiębiorstw – korporacji transnarodowych, które będą zgłaszały określony popyt na produkty i usługi,
- wzrastający dobrobyt społeczeństw stwarza popyt na zindywidualizowane produkty i usługi o wyszukanym wzornictwie, ustalonej marce i tradycji, produkowane w niewielkich seriach,
- skracanie czasu pracy, a w związku z tym potrzeba racjonalnego zagospodarowania wolnego czasu kreuje nowe potrzeby i popyt na nowe produkty o wielkim stopniu zróżnicowania (moda na zdrowie),
- przywiązanie części klientów do tradycji, regionu (modny tzw. powrót do korzeni), potrzeba wspierania lokalnej przedsiębiorczości i marki, poszerza segment rynku zbytu małych i średnich przedsiębiorstw,
- przedsiębiorstwa te realizują najpełniej odczuwaną przez klienta potrzebę bezpośredniego kontaktu z producentem oraz sprzedawcą i możliwość uzyskania bezpośrednio informacji, a także wymiany spostrzeżeń i rozwiązania jego problemów,
- konieczność funkcjonowania na globalnym rynku wymusi poprawę konkurencyjności poprzez racjonalizację kosztów. W ten sposób zwiększy szansę eksportu małych i średnich przedsiębiorstw, a więc spowoduje kolejny impuls popytowy [5].

Literatura

1. Czaja I., Masny A., *Małe i średnie przedsiębiorstwa*, [w:] *Podstawy przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1995.
2. Drygas S., *Polityka państwa wobec sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, [w:] *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości, t. 1*, Wydawnictwo Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa 1998.
3. Kabaj M., *Promowanie zatrudnienia przez rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, [w:] Klicha J. (red.), *Nadzieja rynku pracy. Małe i średnie przedsiębiorstwa w gospodarce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000.
4. Kotowicz-Jawor J., *Przebudowa mikroekonomicznego mechanizmu rozwoju*, PWN, Warszawa 1985.
5. Łuczka T., *Małe i średnie przedsiębiorstwa wobec nowych wyzwań*, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, „Organizacja i Zarządzanie”, nr 32/2001.

6. Mączyńska E., *Efektywność polskich przedsiębiorstw i ich pomiar*, VII Kongres Ekonomistów Polskich, Warszawa, styczeń 2001, zeszyt 6.
7. Wiatrak A.P., *Istota małych i średnich przedsiębiorstw*, [w:] Kożuch A. (red.), *Zarządzanie małymi i średnimi firmami*, Akademia Podlaska, Siedlce 2000.
8. Wnorowski H., *Podlasie – poszukiwanie lokomotywy rozwoju regionu w warunkach globalizacji*, [w:] Bocian A.F., *Rozwój regionalny, cele i metody*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2001.
9. Wnorowski H., *Największe przedsiębiorstwa Podlasia na przełomie wieków*, [w:] Bocian A.F., *Podlasie dekada szansy*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2001.
10. *Założenie i prowadzenie małego przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2000.